

III. Een kritiek punt: 1982 – 1985

‘Wij zullen de durf moeten hebben heilige huizen omver te gooien, de moed moeten hebben onaangename werkelijkheden onder ogen te zien en de durf om vervolgens concrete voorstellen voor onze rekening te nemen. [...] Het is geen tijd voor grote woorden. Het blijft tijd voor een nuchter idealisme dat zich niet ontmoedigen laat, dat zich juist nu grimmig blijft vastbijten in de weerbarstige werkelijkheid.’ – Laurens Jan Brinkhorst (1982)

‘D’66 is een liberale partij – niet in ‘eng’ liberale zin [...] maar als een progressieve stroming die evenals het liberalisme van de 18de eeuw zich afzet(te) tegen de dogmatiek, het feodalisme en de verstarring en zich nu voor de uitdaging gesteld ziet oplossingen te bieden voor de problemen van dit – en een komend – tijdperk.’ – Jan Veldhuizen (1983)

‘Wij hebben een aantal uitgangspunten die ons een zelfstandige positie geven. Onafhankelijker van belangen, van geestesstromingen, dat is mede onze identiteit. We staan niet ergens tussen, we staan ergens anders.’ – Michiel Scheltema (1983)

‘In de traditionele politieke milieus zullen we meer tegen- dan medestanders hebben; en toch zullen we juist in het politieke milieu voor de buitenwacht zichtbaar moeten maken wat voor veranderingen we wensen en hoe we die willen bereiken. [Het is] het probleem van hervormers die moeten werken binnen de bestaande politieke orde, dat wil zeggen binnen juist die orde die ze willen veranderen. – Jan Vis (1985)

In zijn politieke dagboek *Naar zeventien zetels en terug* schreef Jan Terlouw: ‘De dag na Tweede Kamerverkiezingen zijn de acties van politici alweer gericht op de volgende verkiezingen.’ Het is permanent campagne in de Nederlandse democratie, waar geen partij meer zeker is van zijn zetels. D66 wist dat als geen ander: 7 zetels bij de aftrap in ’67, 11 zetels in ’71, weer 6 zetels in ’72, 8 zetels in ’77 om vervolgens onder partijleider Jan Terlouw van hoogtepunt – 17 zetels in ’81 – naar dieptepunt – 6 zetels in ’82 – te gaan. Van zo nu en dan een tik wordt een jonge politieke partij volwassen, zou dan met Henk Zeevalking gezegd kunnen worden. Maar veel tikken zorgen op een gegeven moment voor de angst om iets fout te doen. Begin jaren tachtig leed D66 aan die kwaal. Ideeën waren er, maar het vertrouwen ontbrak. Toch bleek het ook aanleiding tot reflectie en bezinning, tot het terugkeren naar de allerbelangrijkste vraag in de politiek: de ‘waarom-vraag’, en daarmee een terugkeer naar de basis, de fundamentele uitgangspunten.

Het grondslagendebat van eind jaren zeventig had bij veel leden van D66 een gevoelige snaar geraakt. De tijd van het met het pistool op de borst kiezen voor de PvdA leek achter de rug. D66 zou zich weer sterker moeten profileren. In 1983 schreef Aad Nuis zijn *Een nieuw hoofdstuk, of het Democratisch manifest*, een schets van de positie van de partij in het politieke spectrum met de nadruk op hoezeer D66 haar signatuur ontleent aan het begrip democratie. Het ‘nieuwe hoofdstuk’ blies de zoektocht naar nadere ideologische duiding nieuw leven in. Nuis vond dat een dergelijke discussie slechts zou leiden tot ‘heftige ruzie om niets’, maar andere partijleden zagen D66 niet voortbestaan als het geen kleur zou bekennen.

Op het symposium *D’66 nader geduid* lieten een aantal (prominente) partijleden hun licht schijnen over de kwestie. Na een inleiding van partijvoorzitter Jacob Kohnstamm relativeerden Hans van Mierlo, Jan Glastra van Loon en voorzitter van de Tweede Kamerfractie Maarten Engwirda de

wenselijkheid en bruikbaarheid van een ideologisch etiket. Jan Veldhuizen deed juist het tegenovergestelde. Het Nijmeegs gemeenteraadslid Hans van Oerle merkte op zijn beurt op dat ‘het gevaar van een extra aanduiding is, dat het lijkt alsof je probeert iets anders te zijn dan je bent, of was. Dat vergt dan weer extra uitleg... tenzij het elan, het vuur ook onmiddellijk volgt’. De ideologische verkenningstocht kreeg een vervolg op het congres van 1983 in Zwolle, waar gediscussieerd werd over of de nadere aanduiding ‘radicaal-liberaal’, ‘sociaal-liberaal’ of ‘progressief-liberaal’ zou moeten zijn. Die discussie bracht echter geen doorbraak en uiteindelijk zou, in 1985, alleen de apostrof uit de partijnaam verdwijnen.

De periode 1982-1985 vormde over het algemeen een impasse in de geschiedenis van D66: laag in de peilingen, onzeker over de toekomst, weinig vernieuwende ideeën; het kwam er veelal op aan geen fouten te maken – en fouten waren er gemaakt, zo bleek onder andere uit het boek *Tussen droom en daad* (1983) van toenmalig fractiemedewerker in de Tweede Kamer Joris Backer. Het was een beetje zoals Glastra van Loon in een interview in Elsevier zei: ‘We hebben van de boom gegeten en worden nu vervolgd voor de zondeval in het paradijs. [...] Er is maar één conclusie: we moeten langademig zijn.’ Dat viel nog niet mee in de bedrukte sfeer van de jaren tachtig. De golven van veranderingsgezindheid leken verdwenen, en daarmee ook een deel van de bron waaruit D66 ontsprong. Toch zou de kritieke situatie waarmee de partij zich geconfronteerd zag van relatief korte duur blijken.

Pamflet: *Een Nieuw Hoofdstuk , of het Democratisch Manifest* door Aad Nuis (1983)

Uit: *De Democraat* (1983), 16, nr. 1, 9-16

I. Een Profiel van D'66

We leven in een storm van verandering. D'66 is een politieke partij voor mensen die voor die storm niet wegschuilen, maar hem het hoofd willen bieden.

De toekomst is niet zeker. De loop van de geschiedenis ligt niet vast in onwrikbare zettingen. Blauwdrukken van een ideale toekomst worden vaak al weggevaagd voor ze klaar zijn. Blindvaren op een dogmatisch politiek wereldbeeld is gevaarlijker geworden dan ooit. Des te noodzakelijker is het, zo goed mogelijk vooruit te zien en op grond daarvan een duidelijke politieke koers uit te zetten; steeds echter in het besef dat nieuw opdoemende problemen, dreigingen en mogelijkheden ieder moment kunnen dwingen tot bijstelling van koers.

D'66 is zich ervan bewust dat de samenleving voortdurend moet worden onderzocht, om nieuwe en passende oplossingen aan te dragen; onveranderlijk is daarbij ons streven naar een waardig bestaan voor ieder mens en een verantwoord beheer van de aarde met al zijn levensvormen. Gegroeide situaties zijn daarbij niet heilig. Ook de meest populaire gewoontewijsheden moeten waar het nodig is radicaal op de proef worden gesteld. Deze aanpak, die nodig is op elk niveau van politiek handelen, vergt niet alleen de inzet van alle beschikbare kennis en verbeeldingskracht, maar ook dat de resultaten telkens weer worden onderworpen aan open, democratische discussies en besluiten.

Want vóór alles is D'66 een democratische partij. Democratie is voor ons het meest rechtvaardige stelsel van politieke besluitvorming; het stoelt recht-

streeks op het beginsel dat ieder in staat moet worden gesteld verantwoordelijkheid te dragen voor zichzelf en voor de gemeenschap, en dat daarbij aan iedereen gelijke rechten toekomen. Het is ook het meest doeltreffende stelsel, omdat het gevoeliger is voor de noodzaak van maatschappelijke veranderingen dan ondemocratische regimes. Democratische besluiten zijn niet altijd de meest kordate, maar ze staan dichterbij de werkgelegenheid en ze behoeven minder dwang en toezicht bij de uitvoering.

Wezenlijk in onze opvatting van democratie is de noodzaak van controle op de macht. Macht is noodzakelijk voor het besturen van de samenleving, maar zij mag geen doel in zichzelf worden. Zij wordt kwaadaardig als zij niet onderworpen is aan normen en toezicht. Ieder die macht uitoefent over anderen, hoort aan hen verantwoording van die machtsuitoefening af te leggen. Daartoe is openheid en openbaarheid nodig. Geheimhouding over zaken van publiek belang is de vijand van de democratie; zij is niet altijd te vermijden, maar hoort tot het uiterste te worden teruggedrongen.

Democratie is meer dan het toepassen van spelregels. Zij kan alleen gedijen in een democratische politieke cultuur, waarin een klimaat van openheid en van verdraagzaamheid heerst. De meerderheid regeert er zolang zij meerderheid is, maar minderheden en hun belangen worden gerespecteerd. Er leeft een besef dat eenmaal genomen besluiten horen te worden uitgevoerd, dat eenmaal gedelegeerde bevoegdheden niet op elk moment kunnen worden teruggenomen, en dat overleg en compromis niet onfatsoenlijk zijn. Iedereen kan zich er met alles bemoeien, maar houdt zich daarbij aan afspraken die moeten zorgen dat regeren mogelijk blijft.

De drastische veranderingen in de samenleving en de zeer ernstige gevaren en dringende behoeften die daarbij opkwamen, hebben verschillende radicale bewegingen in het leven geroepen: vredesbeweging, milieubeweging, radicaal feminisme, krakers. Tussen de radicale voorvechters van deze bewegingen en de realistische hervormers, die dezelfde richting uit willen maar oog hebben voor praktische moeilijkheden en de rechtvaardige afweging van verschillende belangen, bestaat er een natuurlijke spanning. D'66 kiest in dit spanningsveld onomwonden de kant van de realistische hervormers. We zijn een politieke partij, die actief wil deelnemen aan het proces van democratische besluitvorming. Duidelijkheid in de politiek betekent

voor ons niet het absoluut stellen van goede zaken, maar het scherp stellen van mogelijkheden om ze te bevorderen.

[...]

Als wij de ondemocratische uitwassen afwijzen van bewegingen met doelstellingen waarmee wij instemmen, dan verwerpen wij met des te meer recht politieke stromingen die tot in hun wortels ondemocratisch zijn. Democratische verdraagzaamheid eindigt waar de verdraagzaamheid zelf wordt aangevallen, waar de fundamentele gelijkwaardigheid van alle mensen wordt ontkend en waar geweld de plaats van vrijheid en recht opeist. Daartegen is verweer geboden. Een democratie die niet de moed heeft zichzelf in stand te houden is de naam democratie niet waard.

Het is duidelijk dat in de visie van D'66 de democratie geen in zichzelf rustende toestand kan zijn, die al bereikt is. Het streven naar meer democratie is een proces dat terugslag en voortgang kent, maar dat nooit aan een eind komt. Soms schiet het zichzelf voorbij; en terwijl de oude hindernissen nog lang niet allemaal zijn opgeruimd, werpt de storm van de verandering voortdurend nieuwe op. Op de volgende bladzijden staan er een aantal opgesomd. De democratisering van de samenleving is daarom niet alleen vanaf het begin een fundamenteel actiebeginsel van D'66 geweest, het zal dat ook blijven in de toekomst.

Openheid voor verandering en fundamenteel democratische gezindheid zijn grondtrekken die het karakter van D'66 bepalen. Ze gaan terug op algemener uitgangspunten, zoals een vaste wil om de bedreigde erfenis van de aarde ondanks alles zo goed mogelijk over te dragen aan wie na ons komen, en een diepzittend respect voor mensen, elk met een eigen, unieke persoonlijkheid. Het hoort echter tot het karakter van D'66 zulke beginselen vanzelfsprekend te achten en niet nadrukkelijk te verkondigen. Ze gaan dan gemakkelijk hol klinken: bovendien gaat het niet aan, zich als partij toe te eigenen wat gelukkig een algemene verworvenheid is van onze politieke cultuur.

Zo is het ook met de oude idealen van vrijheid, gelijkheid en broederschap, of in modernere en misschien nauwkeuriger woordgebruik: vrijheid, gelijk-

waardigheid en solidariteit. Niet het opsommen van die uitgangspunten is hier van belang, maar het aangeven van het karakteristiek accent dat ze binnen D'66 krijgen.

Bij vrijheid denken we aan de rechtsstaat die de burger beschermt tegen dwang en willekeur, maar daar bovendien aan een open samenleving die in het teken staat van emancipatie. Zo'n samenleving probeert elk mens, jong of oud, vrouw of man, de kansen te geven zich zoveel mogelijk te ontwikkelen naar eigen aard en voorkeur. Ook die bevrijding is een proces dat niet eindigt; vrijheid moet steeds opnieuw worden bevochten. Een veelvormige samenleving aanvaarden we niet alleen vanwege de verdraagzaamheid, maar omdat veelvormigheid op zichzelf goed is, en bovendien een bron van vernieuwing en veerkracht.

Gelijkwaardigheid betekent voor D'66 dan ook het tegendeel van gelijk-schakeling. Mensen denken verschillend, doen verschillend, gebruiken hun talenten verschillend. Gelijkwaardigheid houdt in dat ieder mens daartoe de ruimte krijgt, op eigen manier maar met gelijke kansen. De stempels van maatschappelijke minderwaardigheid die mensen en groepen krijgen opgedrukt, zijn een schande die hoort te worden uitgewist.

Solidariteit is voor D'66 een houding van respect voor de evenwaardige mens die er slechter aan toe is. Die hoort geholpen te worden zonder betutteling. Solidariteit kan niet blijven steken in abstracte regelingen. Zij vergt concrete aandacht, die oog heeft voor het feit dat telkens anderen in de snel veranderende samenleving zwak komen te staan. Zij laten zich niet beperken tot bepaalde groepen of klassen; vereenzelviging met bepaalde belangen of eenzijdige behartiging ervan, verdraagt zich niet met onze opvatting van solidariteit.

Het open oog voor verandering bepaalt ook in andere opzichten het karakter van D'66. Het maakt dat we Nederland niet als een gesloten tuin kunnen zien – niet in de ruimte, en niet in de tijd. Internationale ontwikkelingen zijn nooit uit onze gedachten. Dat geldt uiteraard voor het alles overheersende vraagstuk van oorlog en vrede. Het geldt ook voor de armoede in de wereld, en voor de allerwegen vertrapte mensenrechten. Het geldt voor het inzicht dat onze problemen vaak onderdeel zijn van internationale problemen en uiteindelijk alleen in internationaal verband kunnen worden opge-

lost. Onze uitgangspunten voor de nationale politiek gelden ook daarbuiten. De overmoedige gedachte dat Nederland gidsland zou kunnen zijn is niet de onze; wel zijn wij van mening dat dit kleine, maar in meer dan één opzicht nog steeds rijke land, juist als het oog heeft voor zijn beperkingen, niet zonder invloed is in de wereld.

Politiek hoort geen zaak te zijn van de korte baan, zeker niet als we ernst maken met de gedachte dat we de aarde en haar rijkdom in goede orde moeten achterlaten voor onze opvolgers. D'66 stond vooraan bij het signaleren van de levensgevaarlijke aanslag op het natuurlijke milieu die zich bezig is te voltrekken, en bij het mobiliseren van de verdediging daartegen. Het is een zware, taaie strijd, waarbij niet iedere schermutseling kan worden gewonnen; maar D'66 zal die strijd nooit opgeven.

De samenleving die wij nastreven is een open samenleving, waarin enkelingen sterk staan, en hun eigen weg kiezen. Die samenleving staat ons steeds voor ogen, of het nu gaat om onderwijs of vrijheidsrechten, over de sociaal-economische orde of over het dienstbaar maken van de techniek en de maatschappelijke organisatie aan de mensen. D'66 blijft zoeken om zo'n samenleving dichterbij te brengen, ook al zijn we ons bewust dat de tijd niet gunstig is, dat de maatschappelijke horizon eerder lijkt te krimpen dan zich te verwijden, en dat openheid kan ontaarden in leegheid.

Onze open samenleving is geen bandeloze samenleving. Wij zijn er van overtuigd dat zelfontplooiing alleen mogelijk is als men zich bindt: aan mensen, aan normen, aan een zelfgekozen opdracht. Dat kan een ongewone keus zijn, een vernieuwende of een traditionele. Het gaat erom dat het een keus is, geen lot dat door de druk van uitwendige omstandigheden wordt opgelegd. Dat is ons antwoord op het verwijt dat wij een kil individualisme zouden voorstaan, een samenleving die als los zand aan elkaar hangt. Het is niet zo dat wij de zingeving van een bezielde verband miskennen. Integendeel, wij willen er de glans aan geven van de vrijwilligheid, en de dofheid van toeval en dwang eraan ontnemen.

Onze open samenleving is geen heilstaat. Mensen zijn geen heiligen. Verlies en dood zijn door geen structurele vernieuwing uit te bannen. Een politieke partij die het geluk belooft moet diep worden gewantrouwd. Die pretentie deugt niet. Wat de politiek wel kan doen, is het zonder ophouden bevechten

vanodeloos ongeluk. Bij mensen en ook bij dieren. In de wereld waar het hartverscheurend is, en naast onze eigen deur waar we er beter bij kunnen.

II. Profiel van de samenleving

Ongerijmdheden. Nog steeds leven we in een van de rijkste en ordelijkste landen ter wereld. De mensenrechten worden er gerespecteerd, vrijheid en solidariteit staan er in aanzien, de sociale zekerheid doet er voor geen land onder. De laatste tijd is er meer inspraak van de burgers gekomen, meer openheid in het maatschappelijke verkeer, terwijl verschillen in inkomen en status verder zijn afgesleten. Toch zijn we niet gerust – en met reden.

Er is angst voor een oorlog die met één slag alles vernietigen kan. Er is de innerlijke tegenstrijdigheid van de nucleaire afschrikking, waarmee steeds moeilijker te leven valt. Er is realiteit van een economische crisis, met een enorme, en nog steeds onrustbarende groeiende werkloosheid. Tot schrijnende armoede als in de jaren dertig heeft die bij ons nog niet geleid, maar de kwade gevolgen doen zich op allerlei manieren voelen.

De tallozen zonder uitzicht op betaald werk, die neerbuigend ‘niet actieven’ worden genoemd ook als ze zich met niet betaalde, zinvolle arbeid het vuur uit de sloffen lopen, dreigen het stempel te krijgen van tweederangs burgers. Jongeren komen moeilijk aan de slag, en dreigen al bij voorbaat het uitzicht te verliezen op een zelfstandig en zinrijk bestaan. De hoop van de emancipatiebeweging op gelijke behandeling van vrouwen en mannen dreigt de bodem te worden ingeslagen. Vooral in oude, verwaarloosde stadswijken ontstaan spanningen tussen oorspronkelijke bewoners en nieuwkomers uit andere culturen, spanningen die kansen geven aan uitbuiters van vreemdelingenhaat. De maatschappij blijft veranderen, maar de middelen voor aanpassende vernieuwing beginnen te ontbreken.

Er zijn meer ongerijmdheden dan deze armoedeverschijnselen temidden van de rijkdom. Er komen steeds meer regels; ze worden steeds vaker ontdoken. Er is meer inspraak en openheid, en toch minder respect voor democratisch genomen besluiten. Mensen voelen zich mondiger, maar lijken minder bereid tot initiatief, risico en verantwoordelijkheid. Een grote meerderheid wil voor het algemeen belang als het moet een inkomensdaling aanvaarden, maar touwtrekkende belangengroepen houden dat eensgezind tegen.

Gaan we op zoek naar de gemeenschappelijke wortel van al deze ongerijmdheden dan komen we, achter de economische crisis en de onmiddellijke sociale en politieke gevolgen daarvan, bij een andere crisis terecht. Er is iets mis met de organisatie van de maatschappij, met de manier waarop daarin door mensen wordt samengewerkt. Als we afgezien van de internationale anarchie – we komen daar op terug – en ons beperken tot het nationale vlak: hoe nemen we daar besluiten, en hoe voeren we die uit? We hebben daarvoor een uiterst verfijnde machinerie ter beschikking. De moeilijkheid is dat die niet meer doet wat we willen.

Crisis in de besluitvorming. Dat er iets niet in orde is met de manier waarop in onze maatschappij besluiten worden genomen, komt het duidelijkst aan de oppervlakte in de politiek. [...]. Ons partijstelsel is daar niet geheel onschuldig aan. Een politieke partij moet zich om macht te verkrijgen zoveel mogelijk onderscheiden van de andere: om macht uit te oefenen moet naar het gemeenschappelijke binnen een regeringsmeerderheid worden gezocht. Dat kan gemakkelijk leiden tot gespleten politieke persoonlijkheden, vervalste probleemstellingen, verdoezelde waarnemingen en taboes. Zelfonderzoek in dat opzicht is nodig, maar de diepste oorzaak van de moeilijkheden is het niet.

Die ligt in de omstandigheid dat zich in onze samenleving, en vooral binnen de overheid, een bureaucratische beslissingsindustrie heeft ontwikkeld die opereert langs lijnen van een eigen, onwrikbare logica en daardoor langzamerhand buiten ieders greep is geraakt, ook buiten de greep van de politiek. De logica van dit systeem is gericht op het zoveel mogelijk uitschakelen van ieder risico bij het nemen van besluiten. Die risicoloosheid is ons grootste risico geworden.

Het uitbannen van risico gebeurt door het inschakelen van steeds meer specialistische deskundigen en door het vooraf raadplegen van zoveel mogelijk belangengroepen. Het inschakelen van specialisten betekent dat ieder probleem om te beginnen wordt opgeknipt in deelproblemen. Dat levert deeladviezen op; de beslissing daarover op een hoger abstractieniveau betekent vrijwel altijd een beslissing in termen van geld. De financiële gevolgen wegen het zwaarst, de concrete voor- en nadelen van een voorstel schuiven naar het tweede plan. Specialisering leidt bovendien enerzijds tot schaalvergroting en centralisering, anderzijds tot verkokering en verbrokkeling. Hoe

nauwkeuriger men een probleem in zijn onderdelen wil onderzoeken, des te groter en ingewikkelder is de organisatie die daartoe nodig is, en hoe sterker de behoefte aan centraal overzicht. Werkelijk concreet wordt aandacht voor de werkelijkheid daarbij niet, want aan de basis stopt men splinters van de oplossing in een koker, en aan de top blijft het om geld gaan.

[...]

Het spinrag van regels. Het meest in het oog springende gevolg van dit stelsel is het oerwoud van overheidsregelingen dat erdoor tot wasdom is gekomen. Onder druk van de genoemde processen in de samenleving heeft de overheid steeds meer taken op zich genomen, steeds van bovenaf stukjes regelgeving bijgeplakt en vervangen. Daarbij doen zich merkwaaardige verschijnselen voor. De regels worden niet alleen steeds ingewikkelder en onoverzichtelijker, ze hebben ook de neiging meer te gaan over de punten en komma's in het aanvraagformulier dan over de hoofdzaak; die staat vaak nergens, of in een vergeten nota. Bovendien wordt nauwelijks rekening gehouden met waar het werkelijk om gaat: de gevolgen voor individuele burgers. Angst voor precedentwerking bevordert de starheid van het regelnet nog meer.

[...]

Het stuur is lam. Een stelsel dat verstarde, traag en onhandelbaar is en nauwelijks meer reageert op de veranderende werkelijkheid – waarom is dat niet allang afgeschaft? Omdat het te diep in de mensen zelf is gaan zitten. Onze hele cultuur wordt gekleurd door de eigenaardige manier van denken die risico's wil uitbannen door de levende werkelijkheid eindeloos op te splitsen in deeldeskundigheid en deelbelang.

Niet alleen de fabrieken worden op deze manier georganiseerd, ook de ziekenhuizen en de scholen. Alles wat in onze maatschappij werk heet, wordt volgens deze maatstaven beoordeeld. Wat er niet aan voldoet komt terecht in de hoek die onredelijk en wereldvreemd heet, niet productief, buiten werk en werktijd vallend, het omheinde speelveld van vrouwen, kinderen, onzelfstandigen.

De gedachte dat mensen zo niet alleen zelfstandig werden verklaard, maar ook gemaakt, juist ook de ‘werkenden’ in het systeem, kon zo niet eens opkomen. Het systeem bevestigt zichzelf omdat het denken van de mensen erin gevangen zit. Daarom duurt het lang voor de nadelen ervan in hun volle omvang doordringen. In de tijd dat de economie groeide leken de voordelen van het stelsel het ook te winnen. Weliswaar was het ook in die tijd onbestuurbaar, maar de ernst daarvan bleef grotendeels verborgen. De politiek kon zich beperken tot het zo goed mogelijk verdelen van het meerdere over de wedijverende belangengroepen. Wat ieder al had, was verworven recht en bleef verder buiten de politieke discussie. Nu de economie krimpt en ook de overheid terug moet, wordt het stelsel behalve onbestuurbaar ook politiek onbeheersbaar. De belangengroepen graven zich in om elk hun verworven recht te verdedigen. De politiek wordt gedwongen al die rechten ter discussie te stellen, heeft daar de goede instrumenten niet voor en wordt, zoals we zagen, onberekenbaar. Bezuinigd wordt niet waar het meest gemist kan worden, maar waar de belangenverdediging het zwakst is. Bij dit gevecht om het behoud van het bestaande is er één in elk geval het kind van de rekening: de noodzakelijke vernieuwing.

Alternatieven in soorten. Onder die omstandigheden slaat politiek protest steeds meer om in protest tegen de politiek. Deels loopt dat uit op onverschilligheid, deels op een radicale houding die wel duidelijk is in het tot uitdrukking brengen van grieven en eisen, maar die geen aanvaardbare remedie te bieden heeft voor het probleem van de onbestuurbaarheid van het systeem.

Zeer velen trekken zich van dat systeem en zijn regels inmiddels niets meer aan; ze maken er gebruik van waar het hen uitkomt, maar kiezen voor het overige hun eigen weg. Soms met onschuldige en zelfs idealistische motieven, vaak uit onversneden eigenbelang, maar steeds vindingrijk en bereid tot het nemen van risico's in een mate die binnen het systeem helaas steeds minder is te vinden. Zo is er een moeilijk meetbaar maar zonder enige twijfel zeer omvangrijk maatschappelijk schemergebied ontstaan naast de officiële wereld van het systeem. Hoe groter de druk van regels en belastingen in die wereld wordt, hoe meer het schemergebied zich uitbreidt. [...]

Op zoek naar een hefboom. Het zijn de sociaal-economische problemen die in een tijd als deze alle aandacht naar zich toezuigen. Hoe brengen we de economie weer op gang, en wat hebben we daar voor over? Hoe kunnen we, als

betaald werk schaars blijft, dat werk zo eerlijk mogelijk delen? En naast dit nieuwe verdelingsvraagstuk het oude: hoe regelen we de inkomensverhoudingen tussen grote en kleine verdiemers, mensen met en mensen zonder betaald werk?

De manier waarop we die vragen beantwoorden heeft ingrijpende gevolgen voor zaken van algemener aard, zaken waarvan het belang ook nu niet vergeten mag worden. Hoe gaan we om met het milieu en met de energie? Weerstaan we de neiging om bij het nageslacht te lenen zonder ooit terug te betalen? Hoe zorgen we dat de samenleving niet dichtslaat maar uitzicht houdt op emancipatie, individuele ontplooiing, een levende, geschakeerde cultuur? Hoe lossen we kwaadaardige spanningen op, voorkomen we oude en nieuwe vormen van onrecht en nodeloos ongeluk? Daarachter liggen de nog veelomvattender problemen van oorlog en vrede en de plaats van Nederland in de wereld.

Maar vóór dat alles komen de vragen die verband houden met de risicoloze maatschappij en met de vastgelopen manier van samenwerken die dat begrip voor ons is gaan inhouden. Wie niet eerst probeert de stuurinrichting te repareren, heeft weinig kans uit te komen waar hij wil. Bij het zoeken naar een politiek antwoord in hoofdlijnen op deze vragen staan we niet met lege handen. Analyses van de samenleving hebben de neiging zich te concentreren op alles wat al te somber uitvalt. Zo ook hier. Er zijn echter ook tegenkrachten aan het werk, die, als ze in het gareel worden gebracht van helder inzicht en politieke wil, kunnen helpen bij het ombuigen van de ontwikkeling in een gunstiger richting.

[...]

D'66 wil als politieke partij hierbij een kanaliserende en stimulerende rol vervullen. Wij claimen geen pachtrecht op inzichten en daarop gebaseerde beleidsvoorstellen die een open oog voor verandering ons oplevert. In onze korte geschiedenis hebben wij onze ideeën vaak door anderen overgenomen gezien. Dat zoiets meestal zonder bronvermelding gebeurt, is een wat spijtig bijverschijnsel van de politieke wedijver in een democratie. Hoofdzaak is dat ideeën als ze hout snijden ook worden uitgevoerd. En daarvoor is een meerderheid nodig. [...]

Verleden, heden en toekomst van D'66,
voordracht gehouden op het symposium
D'66 nader geduid door Jan Glastra van
Loon (1983)

Gehouden op 22 oktober in Hof van Holland in Hilversum

Ik moet beginnen te zeggen, dat de kwestie die vandaag in het middelpunt staat, de ondernaamgeving of ondertiteling van de partij, mij niet zo verschrikkelijk beroert, niet warm of koud maakt. Er zijn andere dingen, die mij veel meer bezig houden en waar ik warmer voor loop.

Maar hoe dat zij, we moeten erover praten en er is ons ook gevraagd iets te zeggen over het verleden, heden en de toekomst van de partij dat er verband mee houdt. Het lijkt me duidelijk dat D'66 in 1966 is voortgekomen uit onvrede met een maatschappij, waarin de vorm telkens belangrijker werd gevonden dan de inhoud. Waarin bijvoorbeeld het functionaris-zijn belangrijker werd geacht dan de mens die die functie uitoefende. Waarin het beleid voortdurend werd afgestemd op wat op korte termijn mogelijk, wenselijk en haalbaar leek, maar een visie op langere termijn ontbrak. Waarin een soort burgerlijke zelfgenoegzaamheid was ontstaan over wat men had bereikt en kritiek daarop werd weggevaagd met opmerkingen: dat is jeugdige ontevredenheid die voortkomt uit onbegrip voor alle moeite die is gestoken in wat we hebben bereikt en die nodig is om dat te behouden. Een maatschappij ook met parlementaire democratie waarin de formele legitimatie van besluiten voldoende werd geacht om ze te rechtvaardigen en naar de materiële legitimatie daarvan niet werd gevraagd of omgekeken.

Dat is zo'n beetje het beeld dat bij me is blijven hangen van de fase van de oprichting. In 1973 is een periode van terugval van formidabele omvang aangebroken. Ik denk dat we bij de oorzaken daarvan niet lang hoeven stil

te staan. Het is, lijkt me duidelijk, dat de voornaamste oorzaak daarvan moet worden gezocht in interne verdeeldheid. We hebben daarna geprobeerd de partij weer uit het stof op te heffen naar hogere sferen en dat is, wonderbaarlijk genoeg, gelukt. Gelukt, zou ik zeggen, doordat de leden die hierbij betrokken wilden zijn zich konden verenigen op iets inhoudelijks, een ontwerpprogramma, de hoofdlijnen daarvan althans en door de enorme activiteit van die zo gemotiveerde leden naar buiten toe, die maakte dat de partij ook weer in het gezicht kwam van de kiezers.

Helaas, de geschiedenis heeft zich herhaald. We zijn weer bergaf gegaan. Ik geloof, dat we opnieuw niet te veel moeten ingaan op de details van de oorzaken hiervan. Het lijkt me duidelijk, dat de partij onduidelijk was geworden voor die kiezers door een aantal tactische moves om te bereiken wat bereikt moest worden (en daarvoor was o.a. deelnemen aan de regering nodig), maar ook en minstens evenzeer doordat een soort hobbyisme was gegroeid. Iedereen maakte zich heel druk voor een bepaald onderdeel van het programma dat hij het belangrijkste vond van alles, maar de innerlijke samenhang van het geheel, die bepalend was voor het beleid op langere termijn, kreeg hoe langer hoe minder aandacht en werd, ook voor de kiezers hoe langer hoe minder duidelijk.

Nu staan we dus weer in een dieptepunt en rijst de vraag: wat kunnen we daaraan doen? U zult alleen al uit mijn summiere overzicht van het verleden begrijpen, dat ik niet denk dat een nieuwe naam, de toevoeging van een ondertitel, daarvoor nou direct het belangrijkste middel is. Het is, zoals ik al zei, niet iets waar ik mij zelf vreselijk druk over zou maken. Als u het wèl doet, zult u mij bijvoorbeeld niet als lid verliezen. Toch moeten we, denk ik, wel even stil staan bij de vraag, of zo'n aanduiding als links-liberaal niet voor een aantal mensen zal maken, dat zij zich minder tot D'66 aangetrokken zullen voelen. Zou het niet kunnen zijn, dat mensen die zich in de eerste plaats Christenen voelen, zich door de aanduiding links-liberaal wat minder op hun plaats zullen voelen in D'66? Iets soortgelijks zou kunnen gebeuren bij anderen die zich in de eerste plaats sociaal-democraat voelen van een – laat ik het maar zo in onze termen aanduiden – 'redelijk' stempel. Het zijn vragen en ik hoop, dat degenen die zich zo wat achteruit gezet voelen, dit kenbaar zullen maken, want tot de belangrijkste kenmerken van D'66 behoort, wat mij betreft, nog altijd dat we niet over gevoelens, belangen, overtuigingen van minderheden heen wensen te lopen.

Nu de vraag, waaruit putten wij de motieven om verder de toekomst in te gaan. Om dat niet een lang verhaal te laten worden wil ik aansluiten bij een onderscheiding van twee vrijheidsbegrippen, die het duidelijkst onder woorden is gebracht door een man, die gisteren een interview kreeg in het Cultureel Supplement van de NRC, Isaiah Berlin, aan wie dit jaar de Erasmusprijs is toegekend.

In een van zijn bekendste opstellen [*Two Concepts of Liberty*, 1958], maakt hij een onderscheid tussen een negatief en een positief vrijheidsbegrip. Het negatieve vrijheidsbegrip staat voor afwezigheid van dwang. Het is negatief geformuleerd, want de positieve inhoud van vrijheid moet in deze opvatting volledig aan ieder individueel worden overgelaten. Daar staat tegenover het positieve vrijheidsbegrip. Dit houdt in, dat mensen de mogelijkheid moeten hebben zich naar hun ware aard te ontwikkelen. Consequent doorredenerend kun je van hieruit tot de conclusie komen, dat mensen gedwongen mogen worden zich te ontwikkelen, omdat zij alleen dan waarlijk vrij zijn.

Op het eerste gezicht lijkt dit een dwingende onderscheiding: je bent òf voorstander van een positief, òf voorstander van een negatief begrip van vrijheid. In het eerste geval ben je geneigd de invloed van de staat te vergroten ten koste van die van individuen, in het uiterste geval vorm je een partij die alle macht aan zich wil trekken om mensen te dwingen volgens haar opvatting 'vrij' te zijn. In het andere uiterste kom je uit bij een – ik zou zeggen conservatief-liberale – opvatting, die ieder op zijn eigen manier zalig wil laten worden en de staat uitsluitend erop wil laten toezien dat ieder zoveel mogelijk zijn eigen gang kan gaan.

Dit lijkt een dwingende tegenstelling ook in die zin, dat er geen derde opvatting van vrijheid zou kunnen bestaan. Ik geloof, dat dat bedrieglijke schijn is. Ik meen, dat er niet alleen ruimte is voor een derde opvatting, maar dat die ook feitelijk historisch bestaat en dat die wortels heeft, die zelfs verder terugreiken dan het tijdperk van de Verlichting en de Franse Revolutie, waaruit het positieve en het negatieve vrijheidsbegrip zoals die door Berlin worden onderscheiden, zijn voortgekomen.

Kenmerkend voor de Verlichting is, dat men denkt dat een mens, als hij maar niet dom wordt gehouden, alles kan weten wat er te weten valt. Ook dus, wat zijn ware aard als mens is.

De andere vrijheidsopvatting, waarop ik doel, berust op de overtuiging, dat mensen juist niet alles kunnen weten en dat het weten van dat niet weten zelfs het belangrijkste is van alles wat wij kunnen weten. Die beperking van ons weten ontslaat ons echter allerminst van de taak ons te ontwikkelen. We zijn daarin ook van elkaar afhankelijk: van wat onze voorgangers tot stand hebben gebracht, van wat we samen met onze tijdgenoten kunnen tot stand brengen en voor wat we volgende generaties kunnen bieden.

Dit derde vrijheidsideaal leidt tot wat wij positieve tolerantie hebben genoemd. Dat betekent, dat je niet alleen maar toelaat en duldt dat anderen anders zijn en doen dan jijzelf, maar dat in beginsel positief waardeert en dat je inderdaad wilt dat ieder zoveel mogelijk zichzelf kan ontwikkelen. Dat je niet alleen maar iedereen zoveel mogelijk zijn gang wilt laten gaan, maar uitgaat van een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor het scheppen van voorwaarden, waarin ieder zichzelf kan ontwikkelen. Maar ook, dat de verantwoordelijkheid om je te ontwikkelen, als het erop aankomt hoe je dat doet bij ieder individueel berust en niet door een ander kan worden afgenomen – niet omdat hij meent het beter te weten, omdat hij deskundiger is, omdat hij over meer middelen beschikt, of om wat dan ook.

Hieruit vloeit onmiddellijk voort een, ik zou het rustig willen noemen, radicale opvatting van democratie. Een opvatting die ervan uitgaat, dat nooit de ene mens of groep van mensen macht mag uitoefenen over anderen behalve wanneer en voor zover daarvoor een mandaat is gegeven. Dat is dunkt mij in perfecte harmonie met de gedachten over democratie, die door D'66 zijn ontwikkeld. [...] 'Geen gezag zonder mandaat' is een gedachte die, meen ik, direct voortvloeit uit de overtuiging dat mensen alleen ieder voor zichzelf kunnen uitmaken hoe zij eigenlijk willen zijn en dat wij gezamenlijk niet méér, maar ook niet minder als verantwoordelijkheid hebben dan om zo goed mogelijk voorwaarden te scheppen, dat ieder die mogelijkheid in gelijke mate heeft.

Als ik uit het voorgaande de conclusie trek voor het thema van vandaag, dat ik dus zelf niet van wezenlijk belang acht, maar daarom niet per se onbe-

langrijk vindt, dan zit er een zekere logische consequentie in als ik zeg: ik vind dat ieder vrij moet zijn om voor zichzelf een ondertitel te geven aan Democraten'66.

[...]

Er zit natuurlijk nog een tweede kant aan deze kwestie vast. Wij zijn in een fase, waarin we proberen uit onduidelijkheid weer naar grotere duidelijkheid voor de kiezers te komen. Als een grote meerderheid in de partij zou denken, dat wij met de aanduiding links-liberaal duidelijker bij de kiezers overkomen, dan zal ik mij daar niet tegen verzetten. Maar ik pleit er niet voor. Integendeel, ik zou het veel natuurlijker en ook veel meer in overeenstemming vinden met de mentaliteit van de partij, als we het geven van een ondertitel overlieten aan wie daar in hun uitingen naar buiten behoefte aan hebben. Ik kan mij voorstellen dat we tot de conclusie komen: Akkoord, de ondertitel links-liberaal mag worden gebruikt. Hij is niet in strijd met wat D'66 voorstaat, maar hij is evenmin de definitie van wat wij zijn. Want nogmaals, ik ben ervan overtuigd dat de wortels van onze opvattingen over vrijheid en democratie verder terugreiken in de geschiedenis dan de tijd waarin de termen liberalisme en socialisme zijn geïjkt – zeker zover als Erasmus. En ik vind, dat we die wortels niet uit het oog moeten verliezen.

Nog een opmerking tot slot. Al word ik er zelf niet warm of koud van, ik vind de kwestie van de ondertitel niet onbelangrijk voor zover het erom gaat duidelijker te laten blijken wie wij in de politiek menen te zijn. Dat mag er echter nooit toe leiden, dat we tot een aanduiding komen, die een aantal van ons het gevoel zou geven, nu wordt mij een etiket opgedrukt, waaronder ik mij niet thuis kan voelen.

Voordracht gehouden op het symposium *D'66 nader gedeut* door Maarten Engwirda (1983)

Gehouden op 22 oktober in Hof van Holland in Hilversum

D'66 is opgericht om het verstarde bestel van de zestiger jaren te doorbreken. In september 1966 deden de oprichters een appèl op iedere Nederlander, die ongerust was over de ernstige devaluatie van onze democratie. Vandaar die naam: Democraten'66. D'66 is mede opgericht vanuit de overtuiging dat de problemen van de toekomst niet konden worden opgelost op basis van bestaande ideologieën. Het negentiende-eeuwse liberalisme en het socialisme werden om die reden afgezworen. D'66 vond het principieel onjuist om politiek te bedrijven op basis van een geloofsovertuiging. Politiek moest bedreven worden vanuit een mentaliteit van vernieuwingsgezindheid, zoals verwoord in op democratische wijze vastgestelde programma's. Vandaar het karakter van D'66 als vernieuwingsgezinde, programmapartij.

De reactie van de gevestigde partijen op de nieuwe stijl van politiek bedrijven van D'66 bleef niet uit. CDA, VVD, en PvdA, die gezamenlijk in hoge mate verantwoordelijk waren voor het verstarde bestel, dat D'66 wilde doorbreken, probeerden de nieuwe partij in een kwaad daglicht te stellen. Ieder op zijn eigen manier natuurlijk. Onnederlands, aldus Biesheuvel in 1971. Bijwagen van de PvdA, zei Wiegels tot vervelens toe. Elitepartij, wist Rietkerk daar nog bij te bedenken. Kil en gevoelloos, aldus CDA'er De Ruiter in 1981. Verrechtst, zei Den Uyl in 1982, als dank voor het feit, dat D'66 ervoor gezorgd had, dat de PvdA ondanks 9 zetels verlies in het Kabinet was gekomen.

Hoe voorspelbaar die aanvallen ook waren, zij hadden toch wel enig succes. Zij leidden er in elk geval toe, dat de roep om een nadere aanduiding binnen D'66 groeide. We wilden dan wel geen ideologie, maar waarom zouden

we geen grondslagen voor ons politiek handelen vastleggen? En een paar bijvoeglijke naamwoorden ter nadere aanduiding. Zo ontstonden de folders, waarin D'66 niet alleen D'66 was, maar ook nog kritisch, ondogmatisch, modern, onafhankelijk, toekomstgericht, veranderingsgezind, enz. enz. Zo ontstonden de leuze, zoals 'eerlijk delen in een schoon land', 'het redelijk alternatief' en 'denken, durven, doen'.

Het was voor de partij nog niet genoeg. In een overigens briljant betoog vroeg Ad Bakhuizen een paar jaar om een 'A-4-tje', waarmee hij zijn buurman kon overtuigen om D'66 te stemmen. Terwijl tenslotte Aad Nuis zich op verzoek van het Hoofdbestuur drie weken van de wereld afzonderde om via het *Democratische Manifest* te maken, waarom wij Democraten zijn.

Maar dat bood volgens velen niet de gewenste duidelijkheid, respectievelijk herkenbaarheid. Dit is niet één A-4-tje, het zijn er minstens 40, zeiden sommigen. Terwijl anderen weer boos waren, dat Nuis onvoldoende aandacht had geschonken aan punten, die zij wezenlijk achtten voor de herkenbaarheid van D'66.

Ik ben daarmee aangeland bij de discussie van vandaag. Moet D'66 zich nader aanduiden en, zo ja, hoe? Een discussie die zich met name lijkt toe te spitsen op de toepassing van wat ik maar even oneerbiedig als 'etiket' zal aanduiden. Het gaat daarbij vooral om de aanduidingen progressief-liberaal, sociaal-liberaal of links-liberaal.

Ik geef u daarop meteen mijn reactie: van mij hoeft het niet. Het gebruik van zo'n etiket heeft zowel voor- als nadelen. Een groot voordeel van zo'n nadere aanduiding lijkt mij de natuurlijke polarisatie, die daardoor tussen D'66 en de vvd zou ontstaan. Zoals u weet, noemt de vvd zich ook nog steeds liberaal. Zoals u misschien niet weet wordt die andere aanduiding door de vvd de laatste maanden steeds meer gebruikt.

Ik denk dat dat alles te maken heeft met de discussie, die momenteel binnen D'66 gevoerd wordt over de eventuele toevoeging van een liberaal etiket. Het is ons opgevallen hoe vaak woordvoerders van de vvd in de Tweede Kamer de laatste tijd spreken over 'wij liberalen'.

Dat is des te meer opvallender, omdat onder dat liberale etiket een inhoud verkocht wordt, die de reuk heeft van puur conservatisme. Het is immers de vvd die momenteel het kabinetsbeleid bepaalt, dat gericht is op: ongelijke

behandeling van verschillende bevolkingsgroepen in ons land, waaronder de buitenlanders; het pal staan voor de verplichting tot plaatsing van nieuwe middellange afstandsruketten in West-Europa; en de langzame maar onmiskenbare afbraak van het milieubeleid, om maar een paar punten te noemen.

Een tweede voordeel van zo'n liberaal etiket zou kunnen zijn dat daarmee automatisch ook het verschil tussen D'66 enerzijds en PvdA en CDA anderzijds duidelijker gemaakt wordt. Wanneer iemand ooit nog roept dat wij een bijwagen van de PvdA zijn, hoeven wij ons slechts op één van onze liberale borsten, d.w.z. de linker, de sociale of de progressieve, te kloppen.

Nu de nadelen. In de eerste plaats komt het gebruik van het liberale etiket neer op een capitulatie voor het bestel, dat wij in 1966 wilden doorbreken. We bekennen ons daarmee immers tot een ideologie, namelijk een liberale, terwijl wij 17 jaar geleden zeiden, dat zo'n 19de eeuwse ideologie, zelfs de liberale, geen antwoorden kan bieden voor de problemen van de tweede helft van de 20ste eeuw. Ik besef dat dit argument ook tégen mij kan worden gebruikt. Men zou mij namelijk kunnen verwijten dat D'66 er kennelijk ook een ideologie op nahoudt, die eruit bestaat de bestaande ideologieën blijvend te verwerpen. Men zou mij bovendien kunnen verwijten dat D'66 in Europees verband aansluiting zoekt bij partijen die over het algemeen als links-liberaal gekenmerkt worden. Vooral dat laatste is ongetwijfeld waar. Waarom is zo'n etiket dan uiteindelijk dan toch niet nodig?

Dat wil ik nu graag even toelichten.

Het is mijn stellige overtuiging dat voor de Nederlandse kiezers in de huidige omstandigheden, d.w.z. anno 1983, ideologie en geloofsovertuiging in veel mindere mate bepalend zijn dan in 1966. Als dat waar is, is dat een compliment voor de Nederlandse kiezers. Het is tevens te danken aan de katalyserende rol die D'66 de afgelopen 17 jaar gespeeld heeft. Naar mijn indruk letten Nederlandse kiezers in 1983, anders dan in 1966, minder op de ideologie van politieke partijen en meer op hun programma's en hun feitelijk politiek gedrag. [...]

Waarschijnlijk geldt de trouw aan de geloofsovertuiging als motief voor de stemkeuze nog het sterkst voor het CDA. Maar, zoals u weet, neemt ook dit voortdurend af. Vandaar de huidige problemen van het CDA, die nog versterkt worden door het feit dat het CDA zich het afgelopen jaar voortdu-

rend door de vvd heeft laten overbluffen. De arme Bert de Vries, fractievoorzitter van het cda, heeft daardoor steeds meer weg van een spijtoptant die, nadat het kabinet beslissingen heeft genomen, die rechtstreeks in strijd zijn met het cda-verkiezingsprogramma, begint te roepen dat het cda dat toch graag anders had gewild. De recente Algemene Beschouwingen in de Tweede Kamer geven daarvan het zoveelste bewijs.

[...]

Op grond van deze ontwikkelingen in de samenleving tussen 1966 en 1983 ben ik ervan overtuigd, dat de herkenbaarheid van D'66 voor de kiezers vooral gevonden moet worden, in de daden die door de gekozen vertegenwoordigers van D'66 in de verschillende organen worden gesteld. Een nadere aanduiding in de zin van een bepaald etiket kan daarbij helpen, maar zal niet doorslaggevend zijn. Doorslaggevend is veeleer de opstelling van de D'66-vertegenwoordigers in de verschillende organen.

De Tweede-Kamerfractie heeft in het afgelopen jaar een lijn ontwikkeld, die uitmondt in de volgende prioriteiten:

1. Gelijke behandeling van verschillende bevolkingsgroepen in ons land: ambtenaren en werknemers in het bedrijfsleven; actieven en niet-actieven, Nederlanders en buitenlanders.
2. Verdraagzaamheid en tolerantie, met name in de verhouding tussen in ons land levende Nederlanders en buitenlanders. Opstekende gevoelens van onverdraagzaamheid en racisme dienen naar onze mening met een beroep op de Nederlandse culturele traditie van verdraagzaamheid openlijk te worden bestreden. D'66 dient daarvoor pal te staan.
3. Het streven naar een veiliger toekomst, met name via het terugdringen van de rol van de kernwapens in Europa. [...]
4. Een hoge prioriteit voor het milieubeleid, zowel nationaal als internationaal. [...]
5. Een effectieve aanpak van de werkloosheid. [...]

Moet D'66 nader worden aangeduid? Mijn antwoord op die vraag luidt: ja. Ik geef daarbij echter de voorkeur aan een nadere aanduiding, die duidelijk geënt is op de vele problemen die zich in de samenleving van 1983 voordoen. De identiteit van D'66 zal zich moeten manifesteren via de oplossingen die

wij als partij voor die problemen aandragen. Die problemen zijn immers al groot genoeg.

Tijdens de Algemene Beschouwingen heb ik gesproken over de sombere vooruitzichten die zich voor 1984 aandienen:

- plaatsing van nieuwe middellange afstands-raketten in West-Europa, inclusief mogelijke tegenmaatregelen van de Sovjet-Unie.
- ongelijke behandeling van verschillende bevolkingsgroepen en de toenemende onverdraagzaamheid in eigen land, vooral jegens de buitenlanders;
- de gestaag stijgende werkloosheid, en de verdere afbraak van het natuurlijke milieu.

Dàt zijn de werkelijke uitdagingen waar D'66 zich op moet richten. Door daarvoor oplossingen te bieden, zal D'66 een nieuwe identiteit kunnen verwerven.

De Tweede Kamerfractie heeft daarmee de afgelopen maand een begin gemaakt door als eerste politieke partij te komen met een alternatief plan voor het kabinetsbeleid. Daarom zijn Elida Wessel[-Tuinstra] en ik als enige Nederlandse Kamerleden naar Washington gegaan voor een hoorzitting van de Freeze-beweging [*Nuclear Freeze movement*, die eiste dat de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie de productie, het testen, en het plaatsen van kernwapens zouden stopzetten] binnen het Amerikaanse congres.

Ik ben er vast van overtuigd, dat dat de juiste weg is. Wij zullen op die weg doorgaan. Ik roep u daarom op om samen met ons, samen met het Hoofdbestuur te werken aan die maatschappelijke invulling van de identiteit van D'66.

Identiteit is niet een kwestie van woorden, bijvoeglijke naamwoorden, A-4-tjes of etiketten. Ik roep u daarom op om de komende discussie over onze identiteit niet te laten verzanden in een exercitie van ideologisch navelstaren. De toekomst ligt vóór ons, niet achter ons en ook niet in ons. Laten we ons dat tijdens de komende discussie realiseren. D'66 is opgericht om het versterkte bestel te doorbreken. Hoewel er sinds 1966 veel veranderd is, ligt

die uitdaging nog keihard voor ons. In een tijd dat er sprake is van ongelijke behandeling van verschillende bevolkingsgroepen en van toenemende onverdraagzaamheid in de samenleving is er voor D'66 weer volop werk aan de winkel. Zeventien jaar geleden deden de oprichters van D'66 een appèl op iedere Nederland die ongerust was over de ernstige devaluatie van onze democratie.

Dáárom is D'66 opgericht.

Dát is onze identiteit.

Congrestoespraak door Jacob Kohnstamm (1983)

Toespraak gehouden op de 36ste Algemene ledenvergadering op 25 november in Amicitia in Den Haag

Dames en heren,

Als je zeventien bent, vraagt iedereen wat je nu eigenlijk worden wilt. Daar kun je het knap benauwd van krijgen. Je wordt wisselend bevlogen door hemelbestormende ideeën, en door kwellende twijfel over je eigen ontoreikendheid. Je slingert tussen hoogmoed en vernedering, tussen poëzie en puistjes.

Nu is een partij geen mens. Maar aan dat 17-jarige D'66 van ons is blijkbaar niets menselijks vreemd. Als partij vertonen we dezelfde onzekerheid, dezelfde slingering tussen uitersten. D'66 wordt wisselend bevlogen door grootse ideeën over fundamentele veranderingen in de samenleving en kwellende twijfel aan de eigen identiteit. Grote ideeën – maar een kleine partij. Misschien te klein om als voertuig voor die ideeën te dienen? Die twijfel bekruipt ons allemaal wel eens.

En als we zelf geen last hebben van dat soort minderwaardigheidsgevoelens, dan zorgen de omstanders daar wel voor. Honend of met welwillende verbazing komen ze informeren wat we nu eigenlijk nog worden willen. Ideeën, allemaal mooi en aardig, maar daar zit geen leenrecht op, iedereen kan er mee weglopen.

[...]

Dames en heren,

Wie niet twijfelt, wordt nooit ergens zeker van. Ik twijfel, soms. Ja!, maar ik voel me ook zeker van het bestaansrecht van D'66. Niet alleen van onze ideeën en onze mentaliteit, maar ook van onze partij als middel om die ideeën te verwezenlijken. We hebben in de Nederlandse politiek een taak, die niemand van ons overneemt.

Vanavond wil ik u iets zeggen over die taak en het bestaansrecht van de partij, zoals ik die zie. Zonder grootspraak hoop ik, maar ook zonder ons levend te begraven in overmatige bescheidenheid.

Dames en heren,

Eén ding is in de afgelopen dagen en weken dramatisch duidelijk geworden. We zijn in Nederland verdeeld geraakt in groepjes die elk met een kwade kop het eigen eindje vasthouden, of je nu [Jaap] Van der Scheur [toenmalig voorzitter van de FNV] of [Onno] Ruding [toenmalig cda-minister van Financiën] heet. Polarisatie en confrontatie zijn de wachtwoorden, versplintering het resultaat. Versplintering en verstarring, waarbij alle energie van iedereen gaat zitten in het trekken aan het eigen eind. Het effect is dat we met z'n allen geen centimeter vooruit komen.

Natuurlijk, touwtrekken is al heel lang het politieke gezelschapsspel bij uitstek. Politieke partijen met elkaar, werkgevers tegen werknemers, voorvechters van belang A tegen kampioenen van belang B. Zo gaat dat, en ten dele hoort het ook zo, want we verkiezen dat verre boven een systeem, waarin we allemaal in het gelid moeten lopen van een centraal voor ons vastgesteld algemeen belang.

Maar het ouderwetse touwtrekken werkt alleen goed, als er voor de verschillende groepen niet alleen wat te geven, maar ook wat te nemen valt. En dat is niet meer zo. De economische teruggang en de noodzaak tot bezuiniging heeft ons allemaal groepsgewijs in een krampachtig defensief gedrongen. Van links tot rechts overtreft men elkaar in behoudzucht – behoud van de eigen positie. Het is steeds moeilijker verder te kijken dan de eigen neus, ideologie of portemonnee. De toekomst wordt alleen nog maar gezien als bron van nieuwe gevaren, nieuwe bedreigingen.

In zulke omstandigheden gaan sommigen zoeken naar zondebokken, of roepen om een sterke man die knopen doorhakt. Vooral waar die twee neigingen samenkomen, gaat het in de politiek naar zwavel stinken. De wijze waarop sommigen de herkomst van al het kwaad in de Nederlandse samenleving op het bordje van al dan niet Nederlandse etnische minderheden deponeren is alarmerend. Alarmerend natuurlijk in de eerste plaats voor hen, die zich daardoor in hun waardigheid en veiligheid bedreigd voelen en weten.

Alarmerend ook voor alle politici en politieke partijen, die – hoe verschillend ook van kleur en/of ideologie – staan voor een democratische rechtsstaat en elke vorm van racisme verafschuwen.

[...]

Dames en heren,

Er is een fundamenteel verschil tussen de roep om een sterke man, en het gerechtvaardigd verlangen naar een krachtig beleid. En in dat verband doet deze regering [Lubbers I] buitengewoon flink, wekt de indruk grote knopen in het touw wel eens even te zullen doorhakken. Maar haar wilde geruk aan het stuur van staat heeft niet tot gevolg dat de vastgelopen samenleving weer vlot komt. Nee, het beleid van Lubbers en de zijnen heeft er voorlopig alleen nog maar toe geleid, dat velen in de samenleving als kemphanen tegenover elkaar zijn komen te staan. En uiteindelijk zullen, zoals altijd, als het op touwtrekken aankomt, de kwetsbaarste mensen in de samenleving daarvan de dupe worden. Dat heet vandaag kennelijk Christelijk en liberaal!

[...]

Dames en heren,

D'66-ers staan niet vreemd te kijken bij dit soort geluiden. De partij is tenslotte ontstaán uit het gevoel dat de zaak was vastgelopen en dat er een doorbraak nodig was om de politiek en de maatschappij weer vlot te trekken. In de eerste plaats kwamen we met voorstellen voor staatsrechtelijke en partijpolitieke vernieuwing: het districtenstelsel en de gekozen minister-president. Er moest beter worden geregeerd – niet in autoritaire zin, maar door versterking van de democratie. Een regering moest een direct mandaat krijgen van de kiezers, op grond van een programma, waarop het

na afloop door die kiezers kon worden aangesproken. Misschien zagen we in die tijd de oplossing wat te simpel, maar de visie was juist en is dat nog steeds. Het wordt tijd dat we ons gelijk op dat punt weer gaan opeisen.

In de tweede plaats gaven we blijk van een andere politieke mentaliteit. We waren democraten en geloofden oprecht dat burgers mondige mensen waren. Niet zozeer omdat mensen een grote mond moeten hebben, maar omdat mensen niet op hun achterhoofd gevallen zijn. We wilden niet vluchten in de schijn duidelijkheid van de ideologie, niet in het behaaglijk morele gevoel dat een simpel en krachtig ja of nee geeft als het gaat om problemen die daar eigenlijk te ingewikkeld voor zijn.

Dat was pragmatisch, niet karakterloos en handig zoals anderen wel dachten. Bovendien in dat pragmatische waren we tamelijk fanatiek. We geloofden er in en hielden eraan vast, ook als het electoraal veel voordeliger was om simpel en principieel te doen vòòr verkiezingen en ineens heel praktisch en realistisch erná. Dat vonden wij karakterloos en we stelden er onze democratische nuchterheid tegenover, hoe moeilijk die soms ook uit te leggen was. Die democratische nuchterheid is de ruggengraat van onze partij. Het is onze rol het hoofd koel te houden als onze politieke vrienden zich weer eens verliezen in ideologische en moraliserende hoogstandjes, die echte hervormingen in de weg staan. Die rol blijft onmisbaar. Soms een hoofdrol, soms een bijrol, maar in beide gevallen politiek gesproken in het kamp van de hervormers. Daar horen we thuis.

In de derde plaats hebben we een toekomstbeeld – dat geen blauwdruk mag heten – en dat samen te vatten valt in de term ‘Open samenleving’. We hebben een gewoonte ontwikkeld om heel concreet vooruit te denken, de toekomst af te speuren naar kansen om die Open Samenleving een beetje dichterbij te brengen, met als trefwoorden: pluriformiteit, emancipatie en optimale individuele ontplooiing.

Wat is nú de rol van D’66?

Of, anders gezegd, wat is onze politieke koers in een samenleving die gefixeerd is op het probleem van de verdeling van het mindere – minder werk, minder inkomen – en daardoor de natuurlijke neiging vertoont om behoud te prefereren boven toekomstgerichte verandering? Wat kunnen wij doen

om het heilloze touwtrekken te doorbreken, en tegelijkertijd onze doelstellingen – democratisering, milieu en emancipatie – dichterbij te brengen? De kansen zijn er naar mijn mening, maar dan moeten we inderdaad bereid zijn één hand even los te laten en die toekomst te grijpen, door optimaal gebruik te maken van ontwikkelingen in de technologie.

De industriële revolutie ligt al weer ver achter ons. Centraal kenmerk van die verandering was dat het technisch mogelijk werd allerlei dingen te doen of te laten doen, waarvoor oorspronkelijk fysieke kracht van veel mensen nodig was. En zo kunnen we ons de samenleving nauwelijks meer voorstellen zonder auto's of treinen terwijl we vroeger die afstanden te paard aflegden, of te voet, of meestal helemaal niet. We beschouwen het als een normale zaak om machines te gebruiken op kantoren, in fabrieken en in het huishouden, en gebruiken daarbij zo min mogelijk spierkracht.

Zeker, die industriële revolutie heeft veranderingen teweeg gebracht die we nu in hoge mate betreuen. De sociale infrastructuur verbrokkelde in gezinnen bestaande uit de werkmàn, de huisvróuw en de kinderen. Er vond een gigantische schaalvergroting plaats: grote fabrieken en hoge kantoren. Bovendien ging dat alles niet in geringe mate ten koste van ons natuurlijk leefmilieu. Niet weg te poetsen is het feit dat door die industriële revolutie de welvaart van iedereen aanzienlijk omhoog is gegaan.

Dames en heren,

Ik ben er van overtuigd dat we opnieuw afkoersen op een vergelijkbare revolutie. Het centrale kenmerk van de komende revolutie is dat we niet alleen de spierkracht, maar ook ons denkvermogen met behulp van machines, computers, zullen gaan verrichten, en dat zal de samenleving opnieuw ingrijpend veranderen.

[...]

De informatietechnologie zal ongetwijfeld nieuwe werkgelegenheid doen ontstaan, maar zal daarnaast de arbeidsproductiviteit verhogen. Per saldo zullen we er – gezien vanuit het werkloosheidsprobleem – niet veel wijzer van worden, sterker nog: ik houd het er voorlopig op dat het arbeidsplaatsen zal kosten. Daar komt dan nog bij, dat grootschalige toepassing van deze technologische mogelijkheden vooral ten koste zal gaan van lagere adminis-

tratieve functies. 18% van de werknemers in Nederland, waarvan 2/3 vrouwen zijn, is in dat soort functies werkzaam. Conclusie: we zullen mede op grond daarvan, al ons menselijk en politiek vernuft in moeten zetten voor de primaire sociaal-politieke doelstelling: herverdeling van arbeid.

Politieke sturing is ook nodig omdat bij de te maken politieke keuzen absolute voorrang moet worden gegeven aan het gebruik van die technologie ten behoeve van decentralisatie. Elke gemeente zal kunnen beschikken over alle relevante informatie die nu nog hoofdzakelijk centraal in de departementale burchten ligt opgestapeld. Kennis is macht, macht smaakt naar meer en vandaar dat die burchten moeilijk te nemen zijn. Maar aangezien die kennis en informatie ook decentraal beschikbaar zal kunnen zijn, en aangezien ook omgekeerd informatie over wat de gemeenten met hun bevoegdheden doen centraal bekend kan zijn, is er geen enkele houdbare redenering meer op te bouwen tegen decentralisatie.

Vergelijkbaar met de decentralisatie is de keuze voor de mondige mens. Wij staan op het ogenblik voor veel zaken in een afhankelijkheidsrelatie tot dokter of advocaat, tot de garagehouder of tot de ambtenaar achter het loket, die allerlei ingrijpende beslissingen kan en moet nemen over uitkeringen, woonvergunning, huursubsidie. Voor de door die specialisten te geven adviezen of te nemen beslissingen is informatie nodig. En dus hebben zij macht. Maar wat als wij daadwerkelijk zelf ook over die informatie kunnen beschikken, via de medische, juridische of ambtelijke databanken. Dat maakt dingen soms moeilijk, want zelf beslissen is nu eenmaal moeilijk, maar het biedt wel spannende perspectieven.

En opnieuw: daartoe moeten keuzen gemaakt worden. In het onderwijs, waar geen tijd en energie moet worden besteed aan het aanleren van antwoorden op geprogrammeerde vragen, maar waar die tijd en energie moet worden gebruikt om leerlingen zélf de vraag te leren stellen [...] Of nog concreter, niet bezuinigen of beknibbelen op de bibliotheken, maar deze zoveel mogelijk in staat stellen om kennis en informatie beschikbaar te stellen. Zeker zolang computers en beeldschermen voor velen nog volstrekt onbetaalbaar zijn.

[...]

Dames en heren,

Het begin van mijn verhaal was enigszins in mineur getoonzet. Waarom toch al ons geploeter, waarom het bijltje er niet bij neergegoid? Mijn antwoord luidt: omdat we met onze pragmatische instelling – denken, durven, doen – door moeten en kunnen werken aan die democratische en Open Samenleving, omdat we optimaal gebruik makend van de technologische mogelijkheden kunnen en moeten blijven vechten voor de mondigheid van mensen, voor het milieu, de emancipatie, voor democratisering en decentralisatie.

Niet door in het touwtrekken uit pure angst voor de toekomst in behoudzucht te blijven steken, maar door die toekomst te gebruiken als bron van nieuwe kansen die we liefst met beide handen moeten aangrijpen.

Ik vertrouw die toekomst niet toe aan andere politieke partijen. Omdat de door ons gewenste inkleuring van die toekomst indruist tegen hun ideologisch grondveste belangen.

De vvd-fractieleider heeft de liberale ideologie onlangs weer verwoord tijdens de Algemene Beschouwingen. Koud, kil, liberaal in de slechtste zin van het woord, en van een inhoudsloosheid die deed terugverlangen naar de relatieve diepgang van Wiegels redenering.

Het cda heeft blijkens uitlatingen van de directeur van hun wetenschappelijk bureau, over die toekomst in het geheel nog niet nagedacht. En ik citeer letterlijk uit het Handelsblad van 21 september: ‘Dat is een zwak puntje van ons’. Einde citaat.

En voor het overige is het cda bezig met haar eigen behoud, en doet daartoe haar uiterste best om – al dan niet in een gesloten front – het huidige kabinetsbeleid te voorzien van een christelijk vlaggetje ter grootte van een schaamlap.

Tenslotte de Partij van de Arbeid. Jazeker, er wordt in die partij óók nagedacht over de economisch industriële mogelijkheden van de informatietechnologie. Dat is niet alleen dapper van een man als [Jaap] Van der Doef, maar bovendien in hoge mate toe te juichen. Maar ik heb absoluut geen vertrouwen in de uitkomst van de discussie daarover binnen de Partij van de Arbeid. Het intern getouwtrek over de informatietechnologie is daar in volle hevigheid losgebarsten. En zoals Van der Doef zelf opmerkt: ‘Als het

aan de Tweede-Kamerfractie van de Partij van de Arbeid had gelegen, was de televisie in de jaren vijftig nooit ingevoerd.’

D’66 kan beter en sneller met dit soort ontwikkelingen overweg. Pragmatisch en ongebonden, in een licht anarchistisch aandoende partijstructuur, kunnen en moeten wij vanuit onze economische uitgangspunten, vanuit onze sociaal politieke doelstellingen, én vanuit onze visie op een open, vrije en veelkleurige cultuur, de vlag van deze toekomst in onze eigen tuin zetten.

Het moet maar eens uit zijn, met dat zeventienjarige D’66. Het wordt tijd dat we achttien worden – dan zijn we meerderjarig bij de volgende verkiezingen!